УДК 338.242

ВІВЧАР О. І.

к.е.н., доцент кафедри фінансово-економічної безпеки та інтелектуальної власності

Тернопільського національного економічного університету, oksana-vivchar@mail.ru

Україна, Тернопіль

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ SPACE-МЕТОДИКИ ПРИ ДІАГНОСТИЦІ ТА ОЦІНЦІ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ ПІДПРИЄМСТВ

У статті визначено та розглянуто основні концептуальні підходи SPACE-методики та критерії оцінювання відповідно. Обґрунтовано етапи та методи діагностики економіної безпеки підприємств, а також сформовано стретегічні напрямки розвитку підприємницьких структур.

Ключові слова: *діагностика рівня економічної безпеки підприємств, економічна безпека підприємств, SPACE-методика, теорії Харрінгтона, стратегічний аналіз економічної безпеки підприємств, стратегія економічної безпеки підприємств.*

Постановка проблеми. Трансформація економічної системи зумовила виникнення і розвиток інноваційних підходів до діагностики економіної безпеки підприємства. Діагностика підприємства відіграє важливу роль як у процесі поточного контролю за діяльністю підприємств так і дає можливість оперувати необхідною інформацією для залучення власних, кредитних коштів та формує загальну базу економічних даних про об’єкт дослідження та її економіну безпеку. Ми переконані, що діагностику на противагу процедурам аналізу або оцінки доцільно застосовувати при управлінні складними та системними об’єктами, де є необхідним моніторинг стану об’єкту, розвитку подій та надання комплексної функціонально-структурної характеристики [2]. Це дає стверджувати, що діагностика – це процес отримання, систематизації та відображення інформації про стан об’єкта досліджень. При цьому діагностика підприємства – це розпізнавання його кризових явищ на підставі встановлених

закономірностей, змін та виявлених залежностей. Таким чином, зростає актуальність дослідження кола питань, пов'язаних із прийняттям рішень у сфері оцінювання підприємницьких структур, розробленням та реалізацією стратегії за методом SPACE.

Метою роботи є розробка методичних підходів до діагностики економічної безпеки підприємств за методом SPACE на основі запропонваних стратегій, які дозволять приймати чіткі та обґрунтовані управлінські рішення на підприємстві.

Виклад основного матеріалу. Матриця стратегічного положення економічної безпеки підприємства та оцінки дій (SPACE) розглядається як багаторівневе дослідження зовнішнього середовища та стратегічного потенціалу підприємства, їх взаємодії, для визначення стратегічної орієнтації, на основі якої формується стратегія розвитку системи безпеки, розробляється стратегічний план її забезпечення.

Зміст стратегічного аналізу економічної безпеки підприємства відображається у використанні специфічних методів і прийомів, що дозволяють діагностувати потенційні та існуючі загрози підприємства, виявити можливості підприємства у посиленні економічної безпеки [1].

Більшість зарубіжних вчених визначають те, що в цілому усі методи стратегічного аналізу економічної безпеки підприємств можна поділити на 3 групи:

1. Статистичні (статистичне спостереження, абсолютні та відносні величини, середні величини, ряди динаміки, балансовий, групування, графічний, порівняння, індексний, ланцюгових підстановок, абсолютних різниць, відносних різниць, інтегральний, диференційний, логарифмування та ін.);

2. Економіко–математичні (системний аналіз, імітація, моделювання, ділові ігри, математичне програмування, математичний аналіз, дослідження операцій, математична теорія оптимальних процесів, методи експертних оцінок та мозкового штурму та ін.);

3. Спеціальні методи, що використовуються лише в стратегічному аналізі (STEP–аналіз; SWOT–аналіз; SPACE–аналіз; метод аналізу LOTS; PIMS–аналіз; вивчення профілю об’єкта, матричні методи портфельного аналізу та ін.) [5].

Використання певних прийомів або їх сукупності в процесі діагностики економічної безпеки та рівня зовнішніх загроз залежить від призначення дослідження: ситуаційний аналіз, прогнозування, розробка стратегічних альтернатив, обґрунтування стратегії, стратегічне планування, прийняття рішень, а також від ступеня повноти й охоплення аналізу.

За результатами аналізу внутрішнього і зовнішнього середовища підприємства здійснюється оцінка стратегічних альтернатив, обґрунтовується система стратегій забезпечення економічної безпеки та розробляється проект рішень, що теж передбачає використання методичних прийомів стратегічного аналізу.

До загальновідомих методів діагностики, в тому числі і діагностики рівня економічної безпеки підприємств, науковці відносять наступні.

1) SWOT-аналіз, який передбачає детальний аналіз зовнішнього та внутрішнього середовища об’єкта дослідження. Методологія цього виду аналізу передбачає дослідження виявлення сильних і слабких сторін об’єкту, можливостей і загроз. Далі встановлюються зв’язки між сторонами, що в подальшому може бути використано для формування нової або корегування існуючої стратегії розвитку об’єкту.

2) STEP-аналіз, який надає можливість охарактеризувати зовнішню економічну ситуацію комплексно, на підставі оцінки впливу суспільних технологічних, економічних та політико-правових факторів. Результати розрахунків оформляються у вигляді матриці, що відображує силу впливу виділених факторів на рівень економічної безпеки об’єкту дослідження. Оцінка рівня впливу відбувається в балах або рангах тощо.

3) SPACE-аналіз, в основі якого лежить дослідження положення об’єкту дослідження та умов його функціонування за чотирма координатами, що характеризують мікро- та макрооточення, а також його внутрішній потенціал.

4) функціонально-вартісний аналіз, який відносять до найбільш ефективних видів аналізу діяльності щодо виявлення резервів економії витрат матеріальних, трудових і фінансових ресурсів. Це метод одночасного і взаємопов'язаного дослідження функції об'єкту, які забезпечують його споживчу вартість [6].

Світовий досвід переконує, що формування і розвиток методичних засад при діагностиці та оцінці підприємтв – один з найважливіших напрямків на шляху подолання багатьох деструктивних явищ в економіці, прискореного розвитку підприємницької дільності. Одним з найпоширеніших методик до діагностики положення фірми в ринковому "просторі" є методика, яка в англійській абревіатурі так і називається SPACE (простір) = Strategic Position and Action Evaluation (стратегічна оцінка положень і дій), який являє собою комплексний метод, призначений для аналізу позиції на ринку і вибору оптимальної стратегії для середніх і малих підприємств. Враховуючи те, що в Україні переважають невеликі підприємства, даний метод є досить привабливим для практичного застосування.

Слід звернути увагу на те, що поведінка фірми – це поведінка розвідника. Прагнення досліджувати якнайбільше альтернатив, нежорсткий, децентралізований контроль, не завжди повне використання ресурсів. SPACE-аналіз можна застосовувати для первинної оцінки позиції фірми на ринку та встановлювати якісні параметри стратегії, які потребують подальшого уточнення та застосування інших методів аналізу і прогнозування.

Нині для оцінювання стратегічного положення підприємства усе частіше використовується SPACE-аналіз. Це – комплексний метод, призначений для оцінювання ситуації та вибору стратегій. Його привабливість пояснюється також і тим, що він дає можливість проаналізувати наявну стратегію організації навіть тоді, коли вона існує у неявному вигляді.

Під час проведення оцінки підприємства за методом SPACE стратегічне становище підприємства визначається на основі двох груп факторів: внутрішнього становища підприємства; зовнішнього становища підприємства.

Кожна з цих двох груп факторів складається з багатьох змінних, тому метод SPACE належить до категорії багатокритеріальних методів. Він дає можливість здійснити ідентифікацію, вибір репрезентативної підмножини характеристик діяльності підприємства, впорядкувати їх і зважити за ступенем суттєвості для прийняття рішень.

Оцінка факторних умов відбувається за допомогою методу експертних оцінок за наступними напрямами: 1) оцінюється стабільність середовища: множинність технологічних змін; стійкість грошової одиниці; стабільність споживчого попиту; рівень конкуренції; обмеження при вході об'єкту дослідження на ринок; еластичність попиту на продукцію; 2) оцінюються параметри напряму діяльності: ємкість ринку і ступінь відповідності виробничих ресурсів; середня норма прибутку; фінансова стабільність підприємств; відносна ефективність використання ресурсів; капіталоємність і легкість входження на ринок; рівень продуктивності праці у регіоні; 3) оцінюються конкурентні переваги: якість продукції та етапи її життєвого циклу; прихильність споживачів до продукції; частка ринку; ступінь вертикальної інтеграції; технологічні "ноу-хау"; завантаженість потужностей; 4) оцінюється фінансове становище: рівень рентабельності інвестицій; рівень фінансового важелю; стан ліквідності; оборотність запасів; ступінь задоволення потреби в капіталі; рівень ризикованості бізнесу; величина втрат у разі виходу з ринку [5].

Слід звернути увагу на те, що в основі SPACE-аналізу лежить аналіз стану підприємства та умов функціонування за чотирма координатами: конкурентна перевага підприємства, фінансовий потенціал, привабливість галузі і, нарешті, стабільність економічного середовища (табл. 1). У матриці SPACE ці фактори ранжуються за шкалою від 0 до 6.

На основі вивчених критеріїв у складі кожної групи складається матриця спрямованої стратегії в системі координат і будується вектор позиції підприємства, що оцінюється. Положення вектора визначає тип стратегічної зони і відповідно рекомендованих стратегій.

Таблиця 1

Основні критерії оцінювання методики SPACE [7]

Група	Критерії
1. Фінансова сила підприємства	– виробничі витрати; – рентабельність вкладеного капіталу; – стабільність отримання прибутку; – рентабельність інвестицій; – ліквідність; – структура заборгованості; – здатність до підвищення рівня капіталізації та залучення коштів.
2. Конкурентоспроможність і становище підприємства на ринку	– ринок та його обсяги; – частка підприємства на ринку та її динаміка; – асортимент продукції; – здатність здійснювати маркетингові заходи; – можливості активного впливу на рівень цін і витрат; – зв'язки зі споживачами рентабельність продажу.
3. Привабливість сектора (галузі)	– характеристика конкурентної ситуації у секторі (галузі); – стадія життєвого циклу сектора (галузі); – залежність розвитку сектора (галузі) від кон'юнктури; – суспільна привабливість сектора (галузі); – використання виробів галузі в інших галузях.
4. Стабільність сектора (галузі)	– тривалість життєвого циклу сектора (галузі) та стадія розвитку; – ступінь інноватівності сектора (галузі); – маркетингові та рекламні можливості у галузі; – стабільність прибутку (рентабельності); – ступінь впливу закордонного капіталу.

Кожен стратегічний квадрант відповідає одній з чотирьох можливих стратегічних зон компанії:

1) агресивна. Цей стан типовий у привабливій галузі промисловості з незначною невизначеністю ситуації. Компанія отримує конкурентні переваги, які вона може зберегти і примножити за допомогою фінансового потенціалу. Загрози незначні, тому зазвичай необхідно сконцентруватися на забезпеченні інтересів. Концентрують сили на: розширенні виробництва і продажів; ціновій війні з конкурентами; освоєнні нових секторів ринку; просуванні брендів;

2) конкурентна. Цей стан характерний для привабливої галузі. Організація отримує конкурентні переваги у відносно нестабільній ситуації. Критичним чинником є фінансовий потенціал, тому, як правило, необхідно зменшити загрози, пов'язані з втратою належних обсягів фінансування. Основні механізми: пошук фінансових ресурсів і розвиток збутових мереж;

3) консервативна. Цей стан звичайно спостерігається на стабільних ринках із низькими темпами зростання. У цьому випадку зусилля концентруються на фінансовій стабілізації. Найважливішим чинником є конкурентоспроможність продукту. Основні механізми: зниження собівартості та підвищення якості товару та скорочення виробництва і вихід на більш перспективні ринки;

4) оборонна. Такий стан виникає в ситуації, коли організація працює в привабливій галузі, але їй бракує конкурентоспроможності продукції і фінансових коштів. Основну увагу при цьому потрібно приділити методам зменшення загроз і виходу з ринку [3].

При формулюванні критеріїв оцінки береться до уваги специфіка конкретного виду підприємницької діяльності, завдання, що стоять перед ним, виробничі можливості, а також прийнята система орієнтирів і цінностей [4]. Формулювання критеріїв, їх оцінка та визначення рекомендованої стратегії вимагають ґрунтовних знань як методології аналізу, так і специфіки галузі та бізнесу підприємства. Тому для аналізу за методом SPACE потрібно залучати висококваліфікованих експертів з числа внутрішніх чи зовнішніх консультантів.

Слід звернути увагу на те, що методика діагностики та оцінки підприємства за методикою SPACE не обмежується побудовою таблиці результатів оцінки ситуації, в якій знаходиться підприємство. На наступному етапі отримані результати позначаються на прямокутній системі координат, де кожна половина осей *x* і *y* відображає відповідну групу критеріїв (рис. 1).

Щоб визначити рекомендовану стратегію, потрібно знайти координати точки *P* (*x, y*) за формулами:

$$x = ПС - КП \quad (1)$$

$$y = ФС - СТ \quad (2)$$

Для типового прикладу розглянемо ТОВ «Хелена-Х» та дані координати подамо на рис. 1:

$$x = 7{,}4 - 3{,}3 = 4{,}1;$$

$$y = 9,3 - 4,0 = 5,3.$$

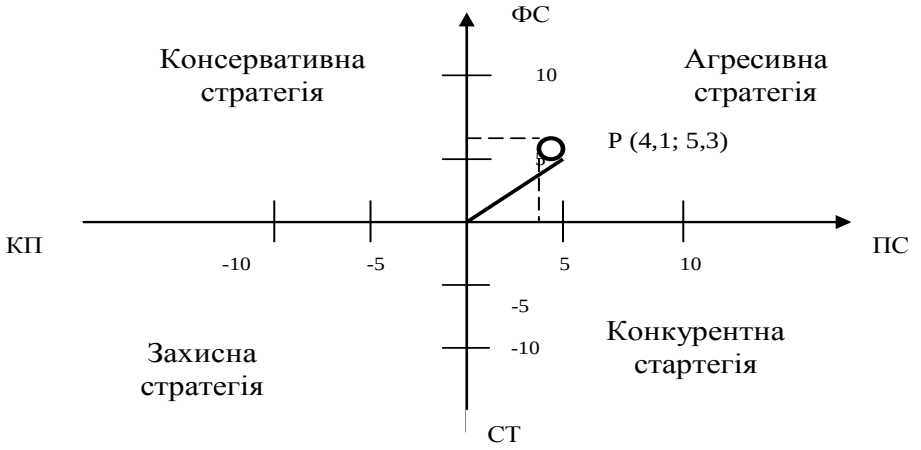

Умовні позначення:

ФС – фінансова сила підприємства**;** КП – конкурентоспроможність підприємства; ПС – привабливість сектора (галузі); СТ – стабільність сетора (галузі)

Рис. 1. Побудова рекомендованої стратегії за методом SPACE

У системі координат, зображеній на рис. 1, потрібно відкласти точку Р (4,1; 5,3) у правому верхньому квадранті. З'єднавши цю точку з початком координат, отримуємо вектор, який вказує на рекомендований вид стратегії.

Отже, згідно з рекомендаціями, отриманими за допомогою методу SPACE, ТОВ «Хелена-Х» має дотримуватися агресивної стратегії, тобто намагатися захоплювати нові ринки збуту, збільшувати виробництво, знаходити нових партнерів, дистрибуторів і клієнтів. Аналіз показує, що становище підприємства на ринку дає можливість активно інвестувати кошти у розвиток, намагаючись збільшити свою частку ринку.

Матриця стратегічного положення та оцінки дій (SPACE) використовується для визначення найвигідніщого стратегічного положення для підприємства, а також окремих областей її діяльності. Вона є засобом, який допомагає підприємству оцінити в цілому привабливість сфери виробництва, в якій воно діє, а також його здатність конкурувати на ринку.

Процес діагностики рівня економічної безпеки підприємств є складним багатофакторним завданням, що зводиться до виявлення найбільш значних числових показників рівня економічної безпеки підприємств за функціональними складовими, їх групування та інтеграції. Система показників

має завчасно сигналізувати про наявність небезпечних факторів, що дозволить апарату управління регіоном своєчасно розробити комплекс заходів щодо попередження або зниження рівня впливу негативних факторів.

Ключовим моментом діагностики є визначення складових економічної безпеки підприємств, системи збалансованих показників, та індикаторів і порогових значень показників. Індикатори, за якими визначається рівень економічної безпеки регіону має відносно стійкий характер. Вони можуть змінюватися в міру стабілізації економіки країни та зумовлюються зрушеннями у соціально-економічному стані суспільства. Формування набору оціночних індикаторів має проходити з урахуванням особливостей розвитку підприємницьких структур. Необхідно зауважити, що при відборі показників для визначення рівня економічної безпеки регіону важливо враховувати їх універсальність. До системи збалансованих показників мають увійти тільки ті, що розраховуються для всіх підприємств країни. Для більш детального дослідження рівня економічної безпеки регіону можна ввести додаткові показники, які більш точно відображають специфіку підприємницьких структур.

Система показників для визначення рівня економічної безпеки підприємств сформована на основі теорії збалансованої системи показників. Дослідження рівня економічної безпеки підприємства, як об’єкту національної економіки проводиться за наступними етапами: 1) формування збалансованої системи показників для визначення рівня економічної безпеки об’єкта економіки за виділеними функціональними складовими; 2) розрахунок одиничних показників рівня економічної безпеки об’єкта економіки; 3) формування рівнянь функцій Харрінгтона; 4) розрахунок групових показників рівня економічної безпеки та інтегрального показника; 5) прогнозування рівня економічної безпеки об’єкта економіки із застосуванням моделі Брауна.

Розрахунок одиничних показників рівня економічної безпеки об’єкту економіки проводиться за розрахунковими формулами в межах виділених функціональних складових. Кожен із представлених одиничних показників має

нормативне або рекомендоване значення, що дозволяє на цьому етапі виділити показники, які мають значне відхилення від нормативного значення. Групові показники економічної безпеки розраховуються як середнє геометричне. Розрахунок інтегрального показника економічної безпеки проводиться за допомогою середнього геометричного значення.

Рівень економічної безпеки об'єкта економіки визначається в залежності діапазону значень інтегрального показника. У табл. 2 наведено характеристику оцінки рівня економічної безпеки підприємства в залежності від діапазонів інтегрального показника, значення якого для конкретного об'єкту економіки отримано в процесі дослідження.

Таблиця 2

Діапазони значення інтегрального показника рівня економічної безпеки об'єкта економіки відповідно до теорії Харрінгтона [5]

Діапазон значень	Характеристика оцінки
0,00 – 0,20	незадовільний рівень економічної безпеки об'єкта економіки
0,21 – 0,36	низький рівень економічної безпеки об'єкта економіки
0,37 – 0,62	задовільний рівень економічної безпеки об'єкта економіки
0,63 – 0,79	добрий рівень економічної безпеки об'єкта економіки
0,80 – 1,00	відмінний рівень економічної безпеки об'єкта економіки

За отриманими результатами апарат управління об'єктом економіки може прийняти рішення щодо достатності розрахованого рівня економічної безпеки або його недостатності. У випадку незадовільного та низького рівня економічної безпеки об'єкта економіки необхідно розробити заходи щодо підвищення рівня економічної безпеки.

Висновки. Отже, стратегічний аналіз економічної безпеки підприємства згідно методики–SPACE є комплексним, багаторівневим дослідженням зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства, що дозволяє визначити стратегічні орієнтації, на основі якої формується стратегія розвитку системи безпеки, розробляється стратегічний план її забезпечення.

Стратегічний аналіз економічної безпеки підприємства та оцінка дій методики–SPACE використовується низка специфічних методів і прийомів, що дозволяють діагностувати потенційні та існуючі загрози підприємства, виявити можливості підприємства у посиленні економічної безпеки.

Література

1. Вівчар О. І. Особливості ідентифікації методів оцінки ринкової вартості бізнесу при діагностиці його економічної безпеки / О. І. Вівчар, В. П. Мартинюк // Вісник Наука молода – Випуск 18 – Тернопіль, ТНЕУ 2012 – С. 118–122.
2. Вівчар О. І. Прагматизм прискорення бізнесу при моніторингу його економічної безпеки в контексті трансформаційних змін / О. І. Вівчар // Сталий розвиток економіки. – Міжнародний науково-виробничий журнал – 1’2014 [23] – С. 194–199.
3. Колесніков А. П. Засади механізму забезпечення стійкого розвитку підприємств / А. П. Колесніков // Інноваційна економіка. – 1’2013 [39] – С. 97–100.
4. Колесніков А. П. Проблеми і перспективи розвитку інноваційної діяльності в Україні / А. П. Колесніков // Матеріали Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції “Формування конкурентоспроможного середовища для досягнення світових параметрів факторіальних і результативних показників виробництва”. – С. 124-127.
5. Лойко В. В. Методичні аспекти регіональної діагностики рівня економіної безпеки / В. В. Лойко // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка»
6. Овсієнко Н. В. Методичні підходи до маркетингового стратегічного аналізу діяльністю підприємств / Н. В. Овсієнко // http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/4595/1/model_is_ekon_88_13_(13-23).pdf
7. Яшкіна Н. В. Оцінка бізнесу: Навчальний посібник. / Яшкіна Н. В. – К.: Алетра, 2010. – 440 с.

References

1. Vivchar O. I. Osoblyvosti identyfikatsii metodiv otsinky rynkovoi vartosti biznesu pry diahnostytsi yoho ekonomichnoi bezpeky / O. I. Vivchar, V. P. Martyniuk // Visnyk Nauka moloda – Vypusk 18 – Ternopil, TNEU 2012 – S. 118–122.

2. Vivchar O. I. Prahmatyzm pryskorennia biznesu pry monitorynhu yoho ekonomichnoi bezpeky v konteksti transformatsiinykh zmin / O. I. Vivchar // Stalyi rozvytok ekonomiky. – Mizhnarodnyi naukovo-vyrobnychyi zhurnal – 1’2014 [23] – S. 194–199.

3. Kolesnikov A. P. Zasady mekhanizmu zabezpeennia stiikoho rozvytku pidpryiemstv / A. P. Kolesnikov // Innovatsiina ekonomika. – Vseukrainskyi naukovo-vyrobnychyi zhurnal – 1’2013 [39] – S. 97–100.

4. Kolesnikov A. P. Problemy ta perspektyvy rozvytku innovatsiinoi diialnosti v Ukraini / A. P. Kolesnikov // [Elektronnyi resurs]

5. Loiko V. V. Metodychni aspekty rehionalnoi diahnostyky rivnia ekonominoi bezpeky / V. V. Loiko // Elektronne naukove fakhove vydannia «Efektyvna ekonomika»

6. Ovsiienko N. V. Metodychni pidkhody do marketynhovoho stratehichnoho analizu diialnistiu pidpryiemstv / N. V. Ovsiienko //http://ir.kneu.edu.ua:8080/bitstream/2010/4595/1/model_is_ekon_88_13_(13-23).pdf

7. Iashkina N. V. Otsinka biznesu: Navchalnyi posibnyk. / Yashkina N. V. – K.: Aletra, 2010. – 440 s.

VIVCHAR O. I.

Ph.D. in Economics, assistant professor of finance-economic security

Ternopil National Economic University, oksana-vivchar@mail.ru

Ukraine, Ternopil

CONCEPTUAL APPROACHES OF SRASE-METHOD AT DIAGNOSTICS AND ESTIMATION OF ECONOMIC SECURITY ENTERPRISES

In the article certainly and basic conceptual approaches of space-method and evaluation criteria are considered accordingly. Grounded the stages and methods of diagnostics ekonominoy safety enterprises, and also stretegichni directions of development enterprises structures are formed.

Keywords: diagnostics of economic strength enterprises security, economic security of enterprises, space-method, theories of Kharringtona, strategic analysis of economic security enterprises, strategy of economic security enterprises.